

De Zilvervloot was net gekaapt, de Nachtwacht droogde nog na, nu nog Vaals inrekenen

De Gouden Eeuw herschrijven

De permanente tentoonstelling over de Gouden Eeuw dient nodig heringericht zegt het Amsterdam Museum (voorheen Amsterdams Historisch Museum) en het wil het predicaat 'Gouden Eeuw' daarbij niet langer gebruiken. *'Denk aan armoede, oorlog, dwangarbeid en mensenhandel'*. Voortaan moet ook plaats worden ingeruimd voor de verhalen die de schaduw- en achterkanten van de 17^e eeuw, die 'gouden eeuw' belichten.

Natuurlijk gaat het er allereerst om, aandacht te besteden aan de handel in slaven, waarin de Republiek der Zeven Provinciën zich toen ijverig moeide. Maar let op: ook verhalen vanuit 'de randen van het huidige Nederland' dienen te worden opgediept, daar waar het helemaal nooit 'Gouden Eeuw' geweest is en waar de Republiek generaties lang beslist niet als bevrijder maar juist als bezetter en uitbouter gold, optredend 'met harde hand' en de lokale bevolking miskennend, zo niet hartgrondig verachtend.

Een van de vele verhalen die daartoe nodig los moeten komen, is *'hoe Johan de Witt Vaals bij Holland trok'*. Het ging hem er beslist niet om, Vaals in 1662 tot een volwaardig nieuw deeltje van de Republiek te maken, wel tot een voortaan rechtstreeks onder Den Haag ressorterend stukje eigendom, *'voor eeuwichlick ende effelick' 'voor haer ende hare nacomelingen'*, kortom het ging enkel om de verovering van een aantrekkelijk stukje *'wingewest'*.

Hoe het zover kwam en wat, ook toen al, de situatie rondom Vaals behoorlijk uniek maakte, daarover gaat het hier. Een historie waarvan de grote lijnen intussen redelijk helder zijn, hoewel zeker nog niet tot in alle details. Het actueel heersende 'Hollandse' narratief behoeft een andere, aangescherpte inkleuring zodra je er de geschiedenis van het vlakbij Aken bij betreft en ook die van de huidige Duitstalige *Ostkantons* in oostelijk België, vlak ten zuiden van Vaals. Met beide was Vaals lange tijd zeer innig lotsverbonden,

daar midden in het oude Hertogdom Limburg, vooral in het 'Overmaase' 's Hertogenrade. De hertog was eerst nog de Brusselse koning Karel van Spanje, jawel, diezelfde man bij wiens zus, Maria van Hongarije, Willem van Oranje, vlakbij in die stad, in huis had gewoond toen hij nog geen stampij maakte over zijn persoonlijke erfenissen en zich nog niet manifesteerde als 'Redder des Vaderlands'.

Het verhaal is complex en al te vaak historisch vertekend geraakt, maar we denken de hoofdlijnen toch redelijk zuiver te kunnen trekken. Hoe lopen die hoofdlijnen?

(In dit essay zijn plaatjes opgenomen uit een bijbehorende powerpoint-presentatie.)

Ligt Vaals in Nederland vanwege Johan de Witt?

Nijmegen Zaterdag 15 juni 2024
Symposium

'Johan de Witt en de provincies'

Vaals Vrijdag 28 juni 2024

Paul Jungbluth

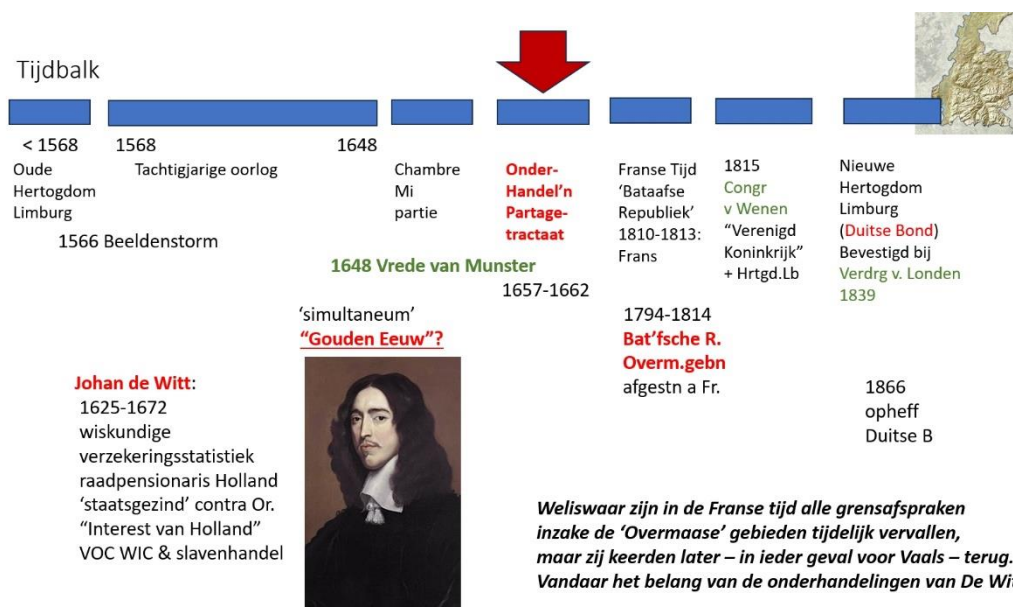
Na honderd jaar intense oorlog, vier à vijf opeenvolgende generaties lang, weet heus niemand meer hoe vrede voelt

Bij het begin van de Tachtigjarige Oorlog rijkte het toenmalige (later 'oude') Hertogdom Limburg tot in Luxemburg. Vaals lag daarin ergens halverwege, op de oostelijke grens. Dat gold althans de westelijke helft van Vaals: de andere helft van Vaals lag binnen een 'grensgreppel', een ingegraven beveiliging rondom de keizerstad Aken. Als een banaan kromde hier dat Hertogdom Limburg zich rond de keizerstad met aan de noordkant Rolduc en 's Hertogenrade. Voor de mensen die in Vaals woonden, waren, behalve hun moedertaal vooral parochiegrenzen identiteitsbepalend en ook hun Paulusparochie viel voor de helft (het huidige 'Vaalserkwartier') binnen de grensgreppel van de Keizerstad. Je mag aannemen dat ze zich zowel talig als parochiaal eigenlijk Akenaren voelden.

Minder dan tien kilometer westwaarts van Vaals, in Mamelis, viel Willem van Oranje in 1568 vanuit Orsbach (het tweeling-bergdorp van Vijlen) het Hertogdom binnen, waarna hij vanuit Gulpen de stad Aken bedreigde en zijn troepen, die hij niet kon betalen, maandenlang de omliggende boerderijen liet plunderen (die werden voor het gemak later 'Spaans' genoemd). Dat was het eigenlijke begin van de Tachtigjarige Oorlog, 'Heiligerlee' was pas vlak daarna. De oorlog kreeg later het karakter van een gevecht voor een zelfstandige Nederlandse republiek; voorlopig ging het Willem alleen om genoegdoening inzake

erfenissen. Uiteindelijk groeide de strijd zelfs uit tot een ware godsdienstoorlog tussen de hervormde Republiek der Zeven Nederlanden in het noorden (de 'Staatsen') en het katholieke 'Spaanse' zuiden. 'Spaans' zullen de bewoners zich beslist niet gevoeld hebben, het was slechts een titel van een verre baas, 'Hollander' of 'Staats' waanden ze zich al helemaal niet.

Hoe vaak de steden en dorpen in het zuiden in de loop van die oorlog zijn bevrijd door bezetters dan wel bezet door bevrijders – ze zullen er het verschil vaak niet herkend hebben – dat valt nooit meer te achterhalen. Voorraden werden gejat, net als vee, ossen, paarden en karren, vrouwen werden verkracht en mannen weggevoerd en soms opgehangen. Of de bevolking dat een redelijke prijs heeft gevonden voor de bevrijding van 'Spaanse' belastingheffingen voor hun pachtbaas, of als een gerechtvaardigd offer heeft ervaren voor 'de bevrijding van het pauselijke joch' of voor het brengen van de 'enig ware gereformeerde godsdienst', dat zijn vragen waarop we het antwoord kunnen raden. Het was hun oorlog niet, die oorlog walste wel keer op keer meedogenloos over hen heen.

De 'Vrede van Münster' gold de Overmaase gebieden niet

Toen bij het slot van de Tachtigjarige Oorlog de (intussen wel Spaanse) nakomelingen van Koning Karel V (later Keizer) de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden erkenden, was het oorlogskarwei niet helemaal af. Er resteerden nog wat kleinigheden waarover een 'chambre mi partie' (met scheidrechters van beide kanten) zou moeten beslissen. Tot die kleinigheden behoorde de 'verdeling van de Overmaase gebieden'. Dat waren stukjes land grofweg tussen Maastricht en Aken en tussen Vaals en Sittard, die tijdens de Tachtigjarige Oorlog nu eens door Staatse, dan weer door Spaanse troepen werden bezet dan wel bevrijd (met nog weer andere oorlogshandelingen tussendoor van losgeslagen militaire verbanden zonder soldij). Het ging om gebieden die onder leiding van militaire Oranjes (stadhouders en hun familie) werden bevochten, op zijn minst mede gedreven door de hoop op een restje van een toekomstig (nieuw) Hertogdom Limburg dat de Oranjes de titel Hertog zou doen

toekomen. Gezien vanuit Karel V in Brussel ging het om 'Overmaase gebieden'. Voor de Oranjes was de hertog-pretentie mogelijk een invulling van een persoonlijk verdrag tussen hen en de Spaanse koning uit 1647.

Tien jaar lang kwam het er niet van, van een regeling door die afgesproken scheidsrechtersclub. Pas toen er een stadhouderloze periode aanbrak, dus even zonder de Oranjes als militaire aanvoerders, namen de Staten het initiatief om in een overlegcommissie met de Spaanse ambassadeur tot een '*minnelijk accommodement*' te komen voor de uiteindelijke verdeling, de '*partage*' van zulke Overmaase gebieden. Ook vanwege allerlei internationale ontwikkelingen stemde de Spaanse kant met dat initiatief voor een overlegcommissie in.

Natuurlijk had het ook anders kunnen lopen

Bekijk je de kaart van de betrokken regio door een sociaal-culturele bril, dan gaat het taalkundig om een aanzienlijk gebied dat overwegend de Keulse taal, het *Repuarisch* rijk was (wat nu dialect wordt genoemd) en dat tot aan de Reformatie (en eigenlijk ook daarna) tot de kernregio's van het katholicisme gerekend mag worden. Familiebanden en traditionele handelsrelaties in het huidige Zuid-Limburg gaven al helemaal geen aanleiding tot een portiegewijze inbeslagneming door een zich invechtende Hollandse Republiek. Sociaal-cultureel had een heel wat andere natie-toedeling voor de hand gelegen. Maar dat zou dus verkeren: wat zo'n meer voor de hand liggende ontwikkeling in de weg stond waren vooral gereformeerde, min of meer grensoverschrijdende solidariteiten van opkomende lokale ondernemers-elites, gesteund door gewapende Hoogmogenden.

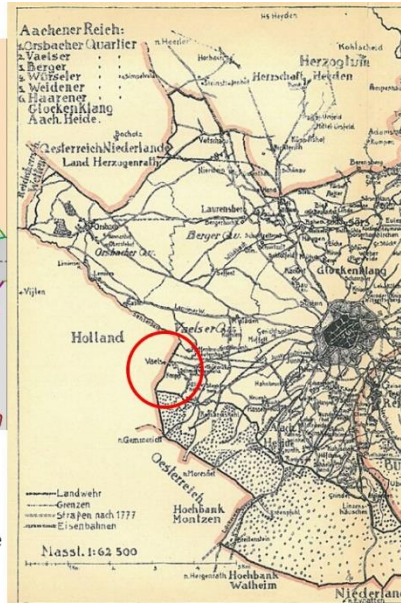
Voorafgaand aan
de Tachtigjarige Oorlog:

Vaals in het (oude)
Hertogdom Limburg

Vaals in de schaduw van Aken

Language is a central question in [post-colonial studies](#). Many post-colonial scholars and writers detail the colonial practice of imposing the colonizer's languages onto the people they colonized, even forbidding the use of the colonized people's native tongue. They ... investigate its ramifications on the psychological, physical, and cultural well-being of colonized people.

Johan de Witt en het 'minnelijk accommodement'

In de overlegcommissie voor zo'n minnelijke partage van de Overmaase gebieden (dus na de *chambre mi partie*) nam aan Staatse kant Johan de Witt een belangrijke positie in als vertegenwoordiger van het machtige Holland. Politiek-intern staat hij vierkant tegenover de Oranjes (die op hun beurt geen enkel machtsmiddel in de intern-Hollandse strijd schuwen) en dat verklaart mogelijk deels de door hem bedongen onderhandelingsresultaten in de periode waarin de Oranjes even waren uitgeschakeld. In eerste instantie nog lijken de Staten van Holland zelfs voorstander van een complete nul-optie: gun al dat Overmaase spul maar aan de Spaanse koning en wees bedacht op de noodzaak van toekomstige samenwerking met de Spaanse zijde tegen een almaar opringeriger Frankrijk. Dat leek van vitaler belang.

Vrede van Munster 30 jan 1648

- Inden name en ter eeren Gods, Kennelick sij aen een ijegelick, dat de voors. Heeren Don Philippe de vierde Coninck van Spagnien, ende Staten Generael vande Vereenichde Nederlanden, ... hebben gemaect, gesloten en geacordeert de naervolgende articulen.
-
- 21. Daer sullen ten wederzijden eenige rechtens in gelijk getal worden gecommiteert bij forme van Chambre mi partie, die hunne residentie sullen houden inde Nederlanden, ... sullen opsicht nemen over de handelinghe der Ingesetenen der voors. Nederlanden, en de lasten en jmpolities die ter eenre en ter andere zijde geheven sullen worden opde Coopmanschappen; Ende indien de voornoemde Rechtens comen te bevinden dat daerin te eenre, ofte ter andere, ofte wel ten beijden zijden excès werde begaen, sullen 't selve excès regulieren en modereren. ... ende uijtspreecken 't geene zij in conformiteit van het Tractaet bevinden sullen te behooren;

Prins Willem II bezet alle overmaase gebieden op moment van vredescontract 1648 ter wille van latere onderhandelingen. Holland stemt daarmee NIET in. Na vredessluiting vertrekken militairen weer. Willem II overlijdt in 1650. De Witt wordt in 1653 raadspensionaris en toezien 'voogd' van Willem III.

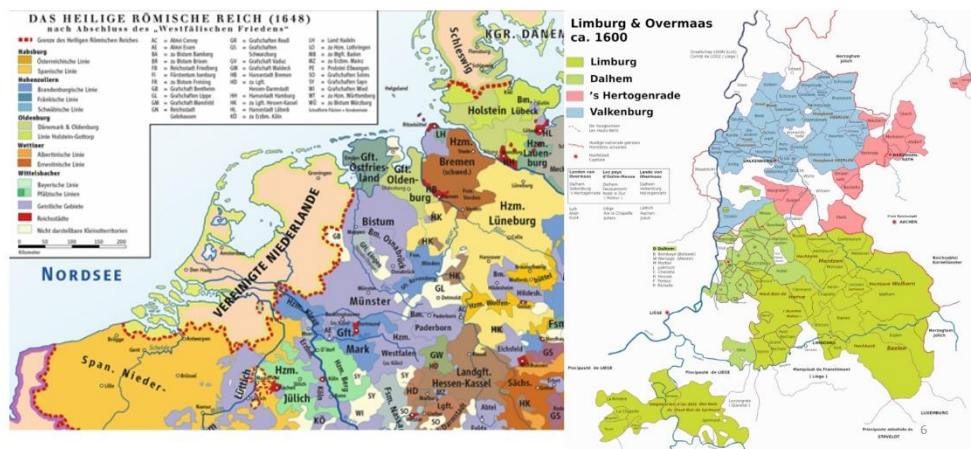

Toch gaan ook deze onderhandelingen liefst vijf jaren duren. Met op de achtergrond steeds weer lokale militaire operaties om aan te tonen wie nu weer de soeverein is in Heerlen, Kerkrade of Vaals. Met steeds weer brute oorlogservaringen voor de bevolking en met bestraffingen van beide kanten voor collaboratie met de 'zojuist-nog' bevrijder dan wel bezetter.

Aan de Staatse onderhandelingsdelegatie worden nogal wat verwachtingen gericht door diverse partijen die zich roeren. Dr. J.A.K. Haas doet daar verslag van in zijn keurige, uitgebreide beschrijving van die onderhandelingen. Schippers vragen om zoveel mogelijk grip op het Maasverkeer ter vermindering van passeerheffingen. Voor in Maastricht gelegerde Staatse militairen moet er voldoende agrarisch achterland zijn (aan oostkant) en de kosten van hun stationering moeten worden gecompenseerd door lokale heffingen. De Gereformeerde Synode dringt erop aan dat in alle gebieden die de Staten in handen krijgen, gereformeerde kerkgang mogelijk moet zijn. Handelaren dringen erop aan om de verbinding Maastricht-Aken in Staatse handen te krijgen. Ter wille van de 'negotie' in Amsterdam moet vermeden worden dat gereformeerde koperslagers uit Aken zullen doorverhuizen naar Zweden. De Duitse geschiedenis van de messingindustrie zal ons verderop over de achtergronden van die laatste wens meer inzicht bieden.

Alsnog te verdelen: de Landen van Overmaas:
Limburg, Valkenburg, 's Hertogenrade en Daelhem

Restanten Maasveldtocht
1633 Frederik Hendrik

Intussen lijkt de onderhandelaar namens de Spaanse koning, ambassadeur *Gamarra*, vooral te sturen op aantallen 'zielen' die in de diverse verdelingsmodellen onder Spaans-katholieke beschutting zullen kunnen leven en in het garanderen van toegang tot katholieke kloosters. Vooraleer we nu overgaan naar de uiteindelijke uitkomsten van al dat overleg is een uitstapje nodig naar onder andere Duitse historische bronnen.

Bronnen:

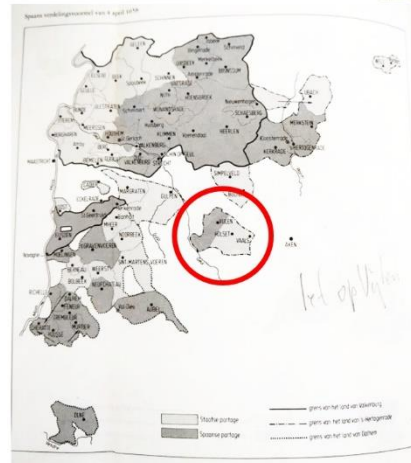
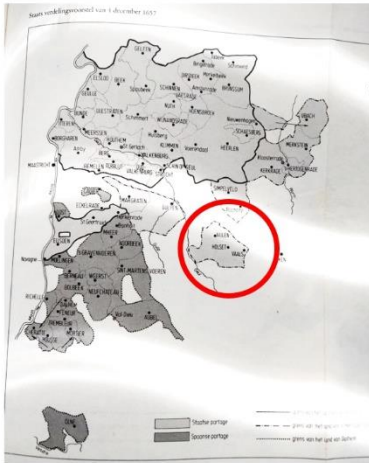
- **De verdeling van de landen van Overmaas**, J.A.K. Haas 1978
- *Geschichte von Vaals*, Kaplan Vaessen, > 1918
- *De geschiedenis van Vaals*, H.Th. de Win 1941
- *Zink*, (boekenweek-essay) David van Reijbrouck, 2016
- *Geschichte der Messingindustrie*, Rud.Alph. Peltzer 1908
- *Geschichte der Stadt Aachen*, WIKIpedia, z.j.
- *De parochiegrens, Een resistente grens*, Marc Carnier, 2014

1657-1662 Haagse onderhandelingen

(steeds weer aanpassen aan militaire veroveringen ter plaatse)

Voorbeelden van onderhandelingsuggesties: Vaals losgeweekt uit Herzogenrath

Uitgangspunten voor de Staatse onderhandelaars: Externe verzoeken aan Staatse Delegation

- Achterland vinden voor verzorging troepen Maastricht (oostkant) plus vergoeding voor kosten Maastr. detachement
- Meer greep op zuidelijk Maasverkeer (accijnzen vermijden)
- Doorgaande route forceren Maastricht – Aken (handelsverkeer/heffingen, route Vijlen vs. Bocholtz)
- Kerkdienst garanderen voor Gereformeerden in alle Overmaase gebieden (Dordtse synode)
- Migratie van Akense koperslagers naar Scandinavië vermijden

Daarnaast evt. ‘Geheime’? Of stiekeme? Doelstellingen

- Heffing op doorvoer erts van zinkmijn (Kelmis) richting Roer (via Kloosterrade) (ook Gemmenich/Aken?)
- Kerkbezoek Akense en Luikse Gereformeerden garanderen
- Koperovens (+ zink) overhevelen vanuit Aken naar Staats gebied (wapenindustrie?) **N.B. Geen woord over textiel!**
- Voorwaarden scheppen voor creëren van Hertogdom Limburg (Oranje-wens)

Uiteindelijk: onderhandelingsdruk door gezamenlijke angst van Koning én Staatsen voor Franse zuiderbuur

Akense ‘Zünfte’, een ertsmijn met Galmijn en wapenhandel in Amsterdam

Een cruciale gebeurtenis in het Nederlandse overheersende narratief van de Tachtigjarige Oorlog is de val van het tijdelijk protestantse Antwerpen door Spaans ingrijpen, een herovering dus. Antwerpen had zich in 1576 juist aangesloten bij de opstandige gewesten die zich vrij wilden maken van Spanje. Maar vanaf 1584 moest de stad zich opmaken voor een belegering door Spaanse troepen onder *Farnese*. Toen de stad viel, leidde dat tot een vlucht van tienduizenden protestanten, vooral richting Amsterdam. Dat is cruciaal voor de geschiedschrijving van de Republiek.

Historische beschrijvingen echter van de stad Aken in de periode daarna, maken gewag van net zo’n ontwikkeling in die keizerstad. En mogelijk zeker zo belangrijk: nog in 1640 doet een leger onder Oranje leiding een (mislukte) aanval op de stad Aken. In welk perspectief zou dat zijn geweest? Net als in Antwerpen was ook in Aken sprake van een moment waarop het stadsbestuur in handen lag van gereformeerden, kennelijk grotendeels gevlucht vanuit de zuidelijke ‘Spaanse Nederlanden’ (waartoe ook Antwerpen gerekend mag worden). Met tussenkomst van Spaanse hulpstroepen onder *Spinola* komt aan dat protestantse stadsbestuur in Aken een einde (naar analogie van Antwerpen). Het gaat gepaard met terdoodveroordelingen voor protestanten die betrokken waren bij een bestorming van het daarna weer katholiek bestuurde Akense stadhuis. Waarop prompt de gereformeerde kerkgang ter stede wordt verboden; alleen buiten de Keizerstad mag dat dan nog! En ook in Aken worden gereformeerden uit de stad gezet.

Relevante gebeurtenissen 'terzijde' (vooral: Aken)

"80-jarige oorlog in Aken"

Af 1560 Gereform toename

1581 Prot'se meerdrhd Raad

1593 Aanklcht dr Kzr Rudolf II: kath raad

1611 bestm dr Protstn Raadhs-kath

1614 Spaanse ingreep Spinola

1616 2 doodvnnss protestanten

1632 vertrk Spanjrd / inval Zweden

1635 misoogst

1636-38 Franse invallen

- >1650 Lotharingse troepn buitn wal

- Almaar herhaalde militaire bezettingen/bevrijdingen van Overmaase gebieden door koninklijke dan wel staatse troepen (+ Lotharingsers 1651-54)
- Overvallen (door Spaanse troepen (1651) + lokale bevolking) van gereformeerde Akense kerkbezoekers in Vaals tijdens simultaneum
- Staatse troepen branden koperovens af van Akense ondernemers in Overmaas gebied
- Inbeslagname van 'koninklijke' **erts-transporten** door Staatse militairen ('oorlogsbuit')
- Akense '**religieuze querelen**' (1530-1614) met uitval onder Akens protestants gezag richting Overmaase gebieden
- **1593: Viele führende Protestanten und Amtsträger wurden ausgewiesen und im Gegenzug hierzu alle vertriebenen Katholiken zurückgeholt.**
- Problemen van Akense (protestantse) **koperslagers** met Akense stedelijke overheid en gilden ('**Zünfte**')
 - Moeizame doorvoering **simultaneum** in Vaalser parochiekerk (eerder: inbeslagname in veiligheid gebrachte goederen uit die kerk door Staatse militairen)
 - Spaanse troepen (1614) ter beveiliging in Aken (Ambrosius Spinola)
 - Daarna: "*erfolglose Expansionsbestrebungen der entstehenden Niederlande im Aachener Raum.*"
- **1640:** Mislukte aanval op Aken door **Lodewijk Hendrik van Nassau-Dillenburg**
- *Bis in die 1650er Jahre hinein hatte Aachen noch (...) unter lothringischen Truppen zu leiden N.B. zie ook bericht Kaplan Vaessen*

Intussen wordt er melding van gemaakt dat gereformeerde koperslagers in Aken grote problemen hebben met onder andere de arbeidsvoorwaarden die de gilden ('*Zünfte*') daar hebben bedongen: arbeiders in Aken zijn volgens deze protestantse ondernemers onder andere te duur. En er is meer: Akense gereformeerden die al voor het tot een officiële verdeling van de Overmaase Gebieden komt, gebruik maken van het *simultaneum* dat bezettende Staatse militairen aan Vaals opdwingen, stoten daarbij op problemen. Daar moet de Vaalser pastoor op zondagmiddag de heiligenbeelden met doeken afdekken in afwachting van Akense gereformeerden die samen met hun dominee op pad zijn voor hun eredienst in de Vaalser katholieke parochiekerk. Onderweg worden ze herhaaldelijk overvallen door lokale 'boerenpummels' maar ook door Spaanse militairen, gelegerd in het zuidelijk gelegen plaatsje *Limburg*.

Overvallen door Staatse militairen zijn er ook op (karre-)vrachtvervoerders met '*galmei*' uit de zinkertsmijn in *Kelmis*, tegenwoordig *La Calamine* in de huidige Duitstalige Belgische kantons. Waarschijnlijk gebeurt dat in of vlakbij Vaals. Met zulke overvallen op 'oorlogsbuit' zijn de Staatse troepen kennelijk al langer vertrouwd, nog tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Dat zinkerts is een voor de koperindustrie in Aken onmisbaar ingrediënt: het maakt 'geel koper' mogelijk, messing, kostbare basisstof in onder andere de wapenindustrie. Wapens, die volgens Duitse bronnen grotendeels worden verhandeld in Amsterdam. Duitse bronnen suggereren bovendien dat na het akkoord over de Overmaase gebieden de Staten-Generaal van de Republiek de prijs bepalen van het zinkerts uit La Calamine voor Akense koperslagers, terwijl die ertsmijn toch buiten hun bereik valt. En vermeld wordt dat de Staten zich daarbij voorbehouden, om het erts goedkoper aan te bieden voor koperslagers in Vaals. Hoegenaamd een lokkertje.

Natuurlijk heeft Johan de Witt zulke (deels nu nog steeds onopgehelderde) samenhangen gekend, ook al kwamen ze niet ter tafel tijdens de onderhandelingen. Laat die maar gaan over toegangswegen tot kloosters waarover de Spaanse koning zich bezorgd maakt of aantallen zieltjes onder zijn katholieke hoede.

Koperslagers in Aken tijdens 80-jarige oorlog: citaten bij packbier peter / peltzer: *(Onopgelost: Hoezo bepalen de Staten kennelijk de prijs van zinkerts in Aken??)*

- Zu den geschilderten Übelständen kam noch hinzu, daß die holländischen Generalstaaten um diese Zeit begannen, auf den „spanischen Königs-Galmei“ als **Kriegskontrebande** zu fahnden. (ca. 1590)
- Staatliche Truppen **brannten die Kupfermühlen vor den Toren der Stadt nieder** und zwangen die Zunft im September 1600 zur Zahlung einer Entschädigung von 12.000 Gulden an die Staaten
- Als daher Rouellis Vertrag, der 1601 und 1607 verlängert worden war, im Jahre 1611 erlosch, beschloß der Finanzrat, die Bergwerke fortan in eigener Regie durch den GeneralEinnnehmer von Limburg und besondere Kontrolleure betreiben zu lassen **316** . **Maßgebend für diesen Entschluß war nach Le Hon 317) auch der Abschluß des Waffenstillstandes mit den vereinigten Provinzen in diesem Jahr.** Als der Waffenstillstand am 1. Juli 1621 endigte, wurde das Bergwerk wieder verpachtet, und zwar an den Aachener Kaufmann Johann Stuppert
- **Aus der Zeit vor dem Stadtbrande werden vier solcher Verträge erwähnt, jeder über 10 Millionen Pfund**, welche innerhalb von 10 Jahren zu liefern waren. Der erste stammt aus dem Jahr 1611. Nachdem bereits über 200.000 Pfund geliefert worden waren, wurde er wegen der neuen Erhebung der protestantischen Bevölkerung Aachens von Spanien suspendiert, und nur 300.000 Pfund im August 1613 den katholischen Kupfermeistern abgegeben
- denn noch in demselben Jahr (1632) setzten sich die Generalstaaten in Maastricht und vorübergehend auch in Limburg fest **und störten wieder den Galmeihandel.** **In den „Resoluzion der Staten Generaal“ findet sich daher von 1633 ab häufig der Altenberg erwähnt.** Erst im Jahr des Friedensschlusses 1648 kam wieder ein neuer Vertrag zustande, welcher bereits von H. Kelleter veröffentlicht worden ist
- Der Zwischenhandel mit Galmei ist den Kupfermeister nicht gestattet. Zur Kontrolle muß die Zunft jährlich Listen der Mitglieder, des Verbrauchs der einzelnen Öfen usw. einreichen. Die Genossen haften solidarisch. **Die Regierung ist berechtigt, den Kupfermeistern im eigenen Land günstigere Bedingungen zu stellen, nicht aber anderen.** Wahrscheinlich zogen die Lieferungen aus diesem Vertrag sich bis in die sechziger Jahre hin. Am 24. Januar 1663 beschloß die Zunft, 500.000 Pfund zu übernehmen. **Die Erfüllung eines wohl auf 10 Jahre berechneten Vertrages vom 9. Februar 1669 über 5 Millionen Pfund wurde durch den zweiten Eroberungskrieg Ludwigs XIV. gegen Holland gehemmt.** Die Franzosen besetzten 1673 Maastricht und behaupteten mehrere Jahre lang den spanischen Teil des Herzogtums Limburg.

13

De Hollandse buit was binnen – of was dit eigenlijk nog pas een tussenstap?

Als dan in 1662 een ‘*minnelijk accommodement*’ wordt getekend door de Spaanse koning enerzijds en de Republiek anderzijds, is Vaals ‘*voor eeuwichlijk*’ eigendom van de Staten. Het is nu vanuit Maastricht (waar Staatse troepen liggen) bereikbaar zonder passage door Spaans gebied. Daarmee ligt de weg naar Aken open en dus ook de optie voor heffingen op handelsvervoer. Het verder noordelijke deel van ’s Hertogenrade (met klooster en burcht) blijft daarentegen aan de Spaanse koning, net als andere gebieden die de Oranjes waarschijnlijk als opstapje voor een nieuw Limburgs Hertogdam op het oog hadden. Was er niet een stadhouderloze periode geweest, hadden de Oranjes die concessie van De Witt vast niet toegelaten.

Aan de Staten-Generaal kwamen nu: van het Land van Valkenburg: stad en kasteel Valkenburg, Meerssen, Houthem, Haren, Geul, Ulestraten, Bunde, Amby, Itteren, Klimmen, Hulsberg, Schimmert, Eysden, Herkenrade, Schelrade, Beek, Neerbeek, Berg, Bemelen, Blijt en Heerlen, welke laatste plaats met de staate gebieden van 's Hertogenrade verbonden werd door een vrije weg door de heerlijkheid Schaesberg. Van het Land van Daelhem was Cadier de enige plaats, welke staats werd en nu nog op nederlands gebied ligt. Ze werd later bij het staate deel van 's Hertogenrade gevoegd. Van het Land van 's Hertogenrade kregen de Staten de dorpen: Gulpen, Margraten, Holset-Vijlen en Vaals.

Doordat de andere dorpen van het Land van 's Hertogenrade spaans bleven en verschillende vrije Rijksheerlijkheden b.v. Wittem, in de buurt lagen, was Vaals, Vijlen en Holset geheel afgescheiden van de andere Landen van Overmaas.

ende andere...
lick dat de meer hoochgeheute...
van 's Hertogenrade in vollen vrien eigendom, superioriteit ende souverainiteit sullen hebben, houden ende besitten, eeuwichlick ende erflick, voor haer ende hare nacomelingen, de bancken, heerlijcheden ende dorpen van Gulpen, Marckgraten, Holseth, Vijlen ende Vaels, met alle de gehuchten, ressorten, jurisdictien, gerechticheden, leenen, vassallagien, beeden, domeijnen ende andere regalien ofte reuenuen, van wat natuئر ende hordanich oock deselve souden mogen sijn...
daertoe spec...
tuen van die...
dentien ende dependetien van dien. Eijndelick dat hoochstgemelte Heere Coninck uijt den lande van 's Hertogenrade in gelijcken volle vrien eigendom, superioriteit ende souverainiteit sal hebben, houde ende besitten eeuwichlick ende erflick, voor hem ende zijne nacomelingen als vooren, het casteel ende de stadt van 's Hertogenrade ende voorts de bancken, heerlijcheden ende dorpen van Marcksteijn, Kenkenrade, Ubach, Sempelvelt, Wels en Roerdorp, met alle de gehuchte

Wie bij dit alles een ontbrekende belangenbehartiging mist vanuit de regio zelf en die dan vermoedt in de persoon van *de Abt van Rolduc, Lamberti*, tijdelijk inwonend bij de Spaanse ambassadeur in Den Haag, die moet weten dat die Abt juist het voorstel heeft gedaan om 's Hertogenrade in parten te delen bij de onderhandelingen: zo kwam Vaals in Staats, Kerkrade en 's Hertogenrade bleven juist in Spaans bezit. Wie dan misschien *Johan Wilhelm Schwartzberg* als lokale belangenbehartiger ziet voor de landerijen en beginnende industrie in Holset, Vijlen en Vaals, die moet weten dat een 'request' van deze katholieke zoon van de Akense (!) burgemeester contra Haags bestuursbeleid in het nieuwe wingewest niets aanrichtte. De Akense Schwartzbergs waren nu niet langer 'Heer van Vaals'.

Lokalo's niet betrokken bij de onderhandelingen:
hooguit indirect de vertegenwoordiging van Herzogenrade:
Kloosterrade (Rolduc), en nutteloos verzet/protest uit Vaals?

- **Abt Lamberti** (Augustein) vanuit Kloosterrade, verblijvend in safehouse in Aken, vertrouweling van de ambassadeur van de koning in Den Haag
(opperde in 1661 Vaals, Simpelveld en Bochtoltz uit te leveren tgv Kerkrade en 's Hertogenrade)
- Heer van Vaals was in 1656 Johan Wilhelm de **Schwartzberg**, laatste heer van Holset, Vaals en Vijlen, vermoedelijk zoon van de Akense burgemeester met eigendommen ook in Heerlen
- Eerder eigenaar was Adolf Bertolf van Belven die volgens oorkonde van 13 augustus 1626 de heerlijke rechten kocht van de koning van Spanje in Brussel
- Op 15 februari 1656 wendde **Schwartzberg**, woonachtig te Aken (Raren?) zich met een request der ingezetenen van Holset, Vijlen en Vaals tot de Staten-Generaal in verzet tegen de maatregelen der Staatsen, "echter zonder gevolg" aldus De Win, pag. 28. Daarop werden door Den Haag alle banken in de regio opgeheven ten gunste van Maastricht
- Vaals werd later ingelijfd bij de franse republiek, nog weer later bij het franse keizerrijk, maar daarna keren afspraken rond Vaals resp. 's Hertogenrade feitelijk terug

Het onderhandelingsresultaat komt er intussen wel op neer dat de lokale katholieken in Vaals nu helemaal niet meer kerk kunnen gaan, dat zij voor kinderdoop en huwelijk moeten uitwijken naar Gemmenich, Orsbach of Nyswiller. Ter bescherming echter van Akense gereformeerden die voortaan wel gelegitimeerd in Vaals kerkgaan, worden Staatse militairen in Vaals gelegerd, waar voortaan ook ambtenaren en overheden gereformeerd moeten zijn. *(Lees voor een ijzige sfeertekening de jarenlange opsluiting (1712) van de Vaalser pastoor Bosten in een Maastrichts gevang, het verhaal van Cunegonde door Kaplan uit 2015.)* Den Haag zal het even later mogelijk maken om in Vaals een gereformeerde kerk te bouwen waarin Akense gelovigen op Haags gezag de Hoogduitse taal mogen bezigen. Natuurlijk hoort daar een gesubsidieerde domineeswoning bij. Als later andere protestantse minderheden zich in Vaals vestigen, worden hun kerken schoorvoetend toegestaan: mits niet als zodanig herkenbaar, achter muren en alleen voor de bedoelde families, lutheranen, mennonieten, walen. Wie daarentegen katholieke priesters zelfs maar in huis toelaat is juist strafbaar, de toegang tot katholieke sacramenten afgesloten. Komt de koperhandel zelf al niet ter sprake tijdens de onderhandelingen, dat geldt evenzeer de handel in of het vervoer van zinkerts en de lokaal steeds meer opbloeiende vroege textielindustrie: 'hou je kaarten vooral tegen de borst' was kennelijk het motto. De kwaliteit van het zinkerts vlak ten zuiden van Vaals lijkt uniek (De Witt weet er ongetwijfeld van) en

zal nog weer later zelfs aanleiding zijn voor de grote mogendheden om een compleet zelfstandig en neutraal staatje 'Moresnet' in het leven te roepen en van het Drielandpunt een eeuw lang een Vierlandpunt te maken. Hoe de Staten erin slagen om – zoals Duitse historici suggereren - op de ertshandel invloed te nemen, blijft vooreerst een raadsel; in de onderhandelingen over de *partage* komt het onderwerp niet langs, wel in de Nederlandse Staten-Generaal. Misschien ligt het antwoord besloten in het persoonlijk akkoord tussen de Oranjes en de Spaanse koning uit 1647?

Overigens zal de Staatse opzet om Akense koperhandelaren te doen verhuizen richting Vaals, uiteindelijk niet of nauwelijks slagen. Zij worden juist de andere kant op gelokt: in Stolberg, aan de oostkant van Aken worden zij na de godsdienststrijd in Aken alsnog welkom geheten. De messingindustrie zal daar opbloeien. Af 1647 is daar zowel voor lutheranen als hervormden kerkgang mogelijk in eigen kerken. Dat heeft dan – naast gunstige productievoorwaarden – hun voorkeur boven de gereformeerde optie in Vaals. In Vaals is naast de kwaliteit van het nabije zinkerts ook die van het Vaalser water van belang voor vroeg-industriële ondernemers: weinig kalkhoudend stroomt het in een hele reeks beken vanuit het Pruisische en het Vijlense bos richting Noorden, onderweg is dankzij Vaalser opvangvijvers allerlei door molens gedreven mechanisatie mogelijk. Ook voor productieprocessen zelf was dat water opmerkelijk geschikt. De vanuit Aken geïnitieerde opkomende lucratieve textielindustrie (in lutherse handen) in Vaals speelt daarop in; ze komt in de onderhandelingen echter opmerkelijk genoeg evenmin langs. Werd het belang ervan niet op tijd onderkend of werd het opzettelijk buiten de onderhandelingen gehouden door wie er belastingvoordelen in vermoedde? Distantie van lutherse opvattingen bij de regerende gereformeerden zou natuurlijk ook best een verklaring kunnen zijn voor deze misschien opzettelijke miskening.

Haagse stappen in Vaals na het 'accommodement'

- Simultaneum van 1633 beëindigd, katholieke eredienst en priesters **verbannen** (tot 1671?)
- Budget voor bouw **Gereformeerde (Hervormde) kerk** 1669 / domineeswoning 1716
- Afschaffing lokale rechtspraak (naar Maastricht); alleen **gereformeerden in overheidsdienst**
- Alleen **gereformeerd onderwijs**
- **Vergunning verleend voor plaatsing koperovens vanuit Aken naar Vaals**
- Regiment **Staatse soldaten** in Vaals ter bescherming van Akense gereformeerde kerkgangers
- Rechtstreekse bestuurslijn vanuit Den Haag ('**Generaliteitsland**')
- Prijsstelling (?) van **zinkerts** (zalmiin) met voordeel voor 'Staatse' ondernemers

Sfeertekening Vaals 1762

Haagse stappen in Vaals na het 'accommodement' en het weer latere vervolg

- Simultaneum van 1633 beëindigd, katholieke eredienst en priesters verbannen (tot 1671?) [1632 Aken: vertrek Spaanse troepen / inval Zweden](#)
- Budget voor bouw Gereformeerde (Hervormde) kerk 1669 / domineeswoning 1716 [1656 Aachener Stadtbrand](#)
- Afschaffing lokale rechtspraak (naar Maastricht); alleen gereformeerden in overheidsdienst
- Alleen gereformeerd onderwijs
- Vergunning verleend voor plaatsing koperovens vanuit Aken naar Vaals
- Regiment Staatse soldaten in Vaals ter bescherming van Akense gereformeerde kerkgangers
- Rechtstreekse bestuurslijn vanuit Den Haag ('Generaliteitsland')
- Prijsstelling (?) van zinkerts (galmijn) met voordeel voor 'Staatse' ondernemers

- 1669 Lutherse gemeente uit Aken (Johann Klermond, 'overgrootvader') (aanvankelijk tegengewerkt door gereform.)
- 1672 Moord op Johan en Cornelis de Witt (grins Willem III, waarna herstel Oranje Stadhouders)
- P.M. 'Cunegonde' 1712, jarenlange opsluiting Pastoor Bosten (en meisje Momms?) in Maastricht
- **1763 Verordening ter disciplineren van arbeiders 'met alle hardheid' verbanning, geseling, straffen van lijf en leven (buiten invloed Akense Zünfte)**
- 1793 Franse inval / 1813 'Herstel' hertogdom Limburg als deel Duitse Bond 1866
- 1830 Belgische bevrijding gestopt door Dibbets, opperbevelhebber vesting Maastricht

* 1760 vClerm vs Akense gilden

in Vaals ... kam es 1649 in Vaals zum Bau der Hervormde Kerk mit deutscher Liturgiesprache, 1667 zum Bau der Waalse Kerk für die aus der Wallonie zugezogenen und Französisch sprechenden Gläubigen und 1737 zum Bau der evangelisch-lutherischen Kirche De Kopermolen, ebenfalls für die deutsche Bevölkerung.

'De protestantse ethiek en de geest van het kapitalisme'

Wie zich een beeld wil vormen van het intense leven, door zwaar Calvinisme getekend, van raadpensionaris Johan de Witt, snapt nauwelijks hoe hij tijd en motivatie heeft gevonden om zich te buigen over het lot van het onooglijke dorpje Vaals in de schaduw van de voor de Republiek (vooralsnog?) onbereikbare keizerstad Aken. De combinatie van ijver, zakelijkheid en inzicht in de staatkundig-politieke economie was leidend in zijn gedrag. Zonder zijn afkeer van het oude regime, en dus ook van de Oranjes in het bijzonder, valt zijn opstelling in de onderhandelingen evenmin te begrijpen. Of hij de onderhandelingen inzake Vaals heeft gezien als een tussenstap naar een grootser -onuitgesproken- idee, dat zullen we nooit weten. Ingrediënten daarvoor biedt dit verhaal genoeg.

Hervormde kerk	
	
Plaats	Vaals
Denominatie	PKN
Coördinaten	50° 46' NB, 6° 1' OL
Gebouwd in	ca. 1300: toren 1669-1671: kerk
Monumentale status	rijksmonument
Monumentnummer	36624 , 36625
Architectuur	
Architect(en)	Pieter Post ^[1]
Afbeeldingen	
	
Hervormde kerk (rechts) en voormalige rooms-katholieke kerk (links), kort voor de afbraak in 1966. De verbindende kerktoeren is nog net zichtbaar.	

Vanaf 1649 werd het kerkgebouw gebruikt als [simultaankerk](#) voor katholieken en protestanten. Aangezien dit geregeld problemen opleverde, lieten de [Staten-Generaal](#) in 1669-71 ten behoeve van de **hoogduits-gereformeerde** gemeente van Vaals een nieuw kerkgebouw oprichten tegen de noordzijde van de toren van de bestaande parochiekerk. Het ontstane gebouwencomplex met een katholiek en een protestants kerkgebouw, verbonden door een kerktoeren, was tamelijk uniek.

Hervormde pastorie 1717.
([Franse Tijd in Nederland](#) beschrijft de periode van 1794 tot 1814)
(PM: vergelijkbare situatie in Oline voor protestanten uit Luik van 1661 tot 1785 kerk aldaar in 1010 door Keizer Hendrik II geschonken aan St.Adelbertkapittel Aken)

Het gele koper: Akense wapenindustrie

Zinkmijn in Moresnet: Kelmis, later 4-landenpunt (1816-1920)

1664: Haags 'Octroy voor de koperhandelaars tot Aken, om tot Vaals ovens te zetten'

Peltzer, Sammlung Packbier

Stokken en vervolgens over Oorlog...
zoeder de landen van Overmaas te betreden. Indien Valkenburg en
's-Hertogenrade voor de Staat behouden bleven, waren er aldus drie
roetes waarlangs het via de Meicij van 's-Hertogenbosch en het land
van Loon naar het zuiden gebrachte koper naar de eindbestemming
Aken getransporteerd kon worden. Men diende daarbij wel te beden-
ken, dat het de koning als hertog van Limburg steeds vrij stond een
vermindering van de opbrengst der licenten te compenseren door de
export van kalamin naar Aken naar evenredigheid te belasten.¹⁶
"De de reemene kooplieden" van Holland en West-Friesland le-

Wie koper met tin mengt krijgt brons, wie het mengt met zink krijgt messing.

De zich aankondigende inval van Frankrijk maakte ruim een eeuw later aan *whatever* grootser perspectief een drastisch einde. De Witt zelf vond, tien jaar na het partagetraactaat zijn afgrijselijke fysieke einde in de rivaliteit met de Oranjes: samen met zijn broer Cornelis vermoord door leden van Haagse schutterijen, daartoe waarschijnlijk aangezet door Willem III van Oranje.

Op zijn beurt is er geen moment ook maar enig signaal dat De Witt zich bij de onderhandelingen over het partage-tractaat het lot zou aantrekken van de lokale bevolking. Hij had dat gemeen met alle andere 'Hoogmogenden' van zijn tijd. In de geest van Max Weber ("Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus") kan de totstandkoming van de Republiek der Zeven Nederlanden opgevat worden als een kille staatkundige introductie van puur kapitalisme. In diezelfde denklijn kan de vanzelfsprekende intentie van uitbuiting van het arbeidende volk worden herkend achter het 'minnelijk accommodement'. Nog vóór de Franse inval zal een van de in Vaals en omgeving actieve Akense grootondernemers, de textielbaron Von Clermont, straffe rechtsregels opstellen voor het arbeidende volk in het nieuwe Staatse wingewest, inclusief lijfstraffen en erger. Regels, heel wat strenger dan onder de stadse regels van de *Zünfte* in het katholieke Aken denkbaar. Vaals en zijn omgeving waren voor Akense ondernemers blijkbaar interessant, juist omdat ze nu buiten de stadse regelgeving vielen en daarmee winstgevender ondernemerschap mogelijk maakten, uiteraard ten koste van de lokale bevolking.

Misschien leent het format van de arbeidsverhoudingen op de plantages van de West-Indische Compagnie zich zelfs wel om te kijken naar wat de Gouden Eeuw heeft betekend voor het Zuid-Limburgse werkvolk en de manier waarop er over hun hoofden heen mensonterende machtspolitiek werd bedreven. Natuurlijk was de etnische uitbuiting in de slavernij heel wat kwalijker, maar dat doet er niet aan af, om het lot van de Zuidlimburgers in de Gouden Eeuw in vele opzichten als inhumain te betitelen.

In de Franse periode, anderhalve eeuw na het tractaat vielen voor even alle overeengekomen landgrenzen weg in de regio. Maar zowel bij het latere Congres van Wenen in 1815 als bij het Verdrag van Londen in 1839 werden – voor wat Vaals betreft - de nieuwe

grenzen van wat toen als Hertogdom van Limburg werd betiteld, getekend langs de lijnen van De Witts partage-tractaat uit 1662.

Résumé

Dat Vaals in Nederland ligt, is sociaal-cultureel en geografisch verwonderlijk. Na de Tachtigjarige Oorlog is, bij de opstart van Nederland, over het bezit van Vaals onderhandeld met de eigenaar, de Spaanse Koning, tevens Hertog van Limburg. Niet met het oogmerk Vaals voortaan deel te laten worden van de nieuwe Nederlandse Republiek, nee, slechts als 'wingewest' vanwege zijn functie als poort voor de Nederlandse Republiek naar Aken. Die stad kende vergelijkbare godsdiensttwisten als het toenmalige Nederland. Akense gereformeerden raakten daar in de verdrukking maar waren tegelijk economisch cruciaal vanwege koper- en daarmee mogelijk wapenindustrie. Daartoe benodigden ze zinkerts uit een nabije mijn in Kelmis, vlakbij Vaals, erts dat voortaan kennelijk door de Nederlandse Staten werd verhandeld. Door Vaals in te lijven kon de gereformeerde Republiek de financieel-economisch interessante Akense geloofsgenoten aantrekkelijke overstapcondities aanbieden: kerkelijke solidariteit dus, maar beslist ook met een Staats winstoogmerk.

Anders dan direct omringende delen van Zuid-Limburg werd Vaals aldus eigendom van de Republiek, in zekere zin door toedoen van Johan de Witt, belangrijkste onderhandelaar voor Holland. De bevolking zelf was nooit aan zet. Die heeft voor, tijdens en na de Gouden Eeuw aldoor in grote oorlogsmisère verkeerd en raakte losgezongen van haar sociaal-culturele roots. De weg lag juist open voor verdere economische uitbuiting: Vaals werd de facto eeuwenlang een wingewest voor protestantse Akense ondernemers. Het zou lang duren voor Vaals daarvan herstelde; of duurt dat eigenlijk nog?

(Kritisch commentaar, correcties of aanvullingen zijn uiteraard welkom: paul@jungbluth.nl)

Juli 2024

Het GOLEM-effect

... Rudy Kousbroek beschreef in zijn boek
Het Oostindisch kampsyndroom (...) hoe Nederlanders zich in gevangenschap van de Japanners soms gedroegen zoals de 'inlanders' onder hun bewind hadden gedaan: alsof ze er niet veel van begrepen. (...) voor mij liet het boek vooral zien hoe mensen zonder kansen zich proberen te beschermen.

Peter Middendorp, 11 mei 23

Anton de Kom
In
"Wij slaven van Suriname"

...
"Geen volk kan tot volle wasdom komen, dat erfelijk met een minderwaardigheidsgevoel belast blijft", aldus De Kom. Het herlezen

18

lezen over de geschiedenis van Limburg op www.jungbluth.nl

Onder 'zevenenzeventig publicaties die op zich laten wachten',

bij voorbeeld:

over de Vaalser Pastoor Bosten uit Mechelen die - na jaren gevang - zoek raakte in Sippinaken
over een gezond gebouwde jongen uit Mamelis die uit pure armoede monnik werd in Völkerich
over de opvallend mooie Anna uit Vijlen die op gezag van Wilhelmina levenslang werd opgesloten
over de kerkelijke en economische voordelen die Johan de Wit zag bij de verhollandisering van Vaals
dat de Selzerbeek 'evvel oets' Völzerbaach heette en hier Neerlands Hoordgrens vormt
hoezo de 80-jarige oorlog in Mamelis begon en in Zuid-Limburg honderd jaar voortdenderde
en hoe het 'Nationaal Historisch Museum' in Vaals-an-de-Jau ingericht had kunnen worden

